

על עוני, עבודה ורווחה

בשנים האחרונות תופסת סוגיית העוני מקום מרכזי בדיון הציבורי בישראל ובעולם כולו. העוני נתפס כבעיה חברתית, ומחייב, לפיכך, את התערבות המדינה ומוסדותיה. במטרה לצמצם את העוני ולעזור לעניים לשפר את מצבם הכלכלי נוקטות מרבית המדינות מדיניות של העברות כספיות מאוכלוסייה בעלת אמצעים לאוכלוסייה דלת אמצעים. מדיניות זו מעוררת ביקורת חריפה מצד הציבור ומנהיגיו, שכן היא נתפסת כמתגמלת את מי שאינו עובד – ולפיכך אינו תורם למאמץ הציבורי – על חשבונם של העובדים. ההשתתפות בשוק העבודה נתפסת כדרך המרכזית להיחלצות מעוני ולשיפור המצב הכלכלי, ומערכת הרווחה בישראל, כמו במדינות רבות בעולם המערבי, משקיעה משאבים ומאמצים רבים בניסיון לעודד השתלבות בתעסוקה.

מדיניות הרווחה של השנים האחרונות מאמצת שיח ברור של "מרווחה לתעסוקה", בהדגישה באופן חד את הקשר בין תעסוקה ובין רווחה כלכלית, ובהטלת אחריות רבה על הפרט העני. תוכניות הרווחה – ותוכנית "מהל"ב" (תוכנית ויסקונסין) היא המייצגת המשמעותית ביותר שלהן – נבנות סביב ההנחה כי יש לשלב את העניים ואת נתמכי מערכת הרווחה בעבודה כדי לצמצם את תלותם המוסדית וכדי לשפר את מצבם הכלכלי. הנחת הבסיס של תוכניות אלו, המאומצת ישירות ממדיניות הרווחה הניאו-ליברלית ובעיקר זו האמריקאית, הנה שישנם אנשים שבוחרים להיעדר משוק העבודה ולהיסמך על מערכת הרווחה, ולפיכך, כדי לצמצם את העוני והתלות יש לשלבם בשוק העבודה. אלא שדו"ח העוני האחרון שפרסם המוסד לביטוח לאומי מצביע על כך שבכ-40% ממשקי הבית העניים בישראל עובד לפחות אדם אחד; כלומר, נראה כי תעסוקה כשלעצמה איננה מגנה מפני עוני. רבים מבין העניים העובדים זוכים לתמיכה ממערכת הרווחה, אולם על פי הדיווחים גם מערכת הרווחה אינה משפרת באופן משמעותי את מעמדן הכלכלי של משפחות עובדים עניות. לאור האמור לעיל נראה כי יש מקום לשנות את הדגש המחקרי והציבורי, ולחקור באופן מעמיק יותר את הקשר שבין עוני ועבודה. האם שוק העבודה אכן מבטיח לכל העובדים דרך להיחלץ מעוני? האם המערכת הפוליטית מוכנה להירתם לסוגייה של עבודה בתנאים שאינם מאפשרים קיום בכבוד?

אין ספק כי עוני הוא בעיה פוליטית, ובוודאי שעוני של עובדים מושפע ממדיניות התעסוקה. גורמים פוליטיים משפיעים על פיתוח כלכלי ואפשרויות תעסוקה, וכן על תוכניות הרווחה הקיימות לצמצום עוני ואבטלה. שלושת המאמרים הכלולים בגיליון סוציולוגיה ישראלית העוסק בעוני דנים באופן זה או אחר בקשר שבין עוני ועבודה. עבודות אלו חושפות את מצב העניים העובדים ומצביעות על חשיבות הפן הפוליטי של ההתמודדות עם בעיית העוני בישראל – אם באופן ישיר על ידי בחינת עמדות ראשי ערים, כלומר אנשים בעמדות כוח פוליטיות, ואם באופן עקיף, בטיפול, ניתוח, וביקורת על מדיניות הרווחה ותוכניות ספציפיות שמטרתן לצמצם עוני ואבטלה.

אמנם, איננו מתיימרות לטעון כאן ששלוש העבודות מייצגות את כל המחקר על עוני שנעשה היום בישראל, אולם הן בהחלט מייצגות לדעתנו את הכיוון של המחקר העכשווי על עוני בשני מובנים חשובים: ראשית, יש התייחסות להקשר הפוליטי של העוני. ראשי ערים הם אנשים פוליטיים, ובכך למעשה לוקחים חלק בהכרעה אילו תוכניות רווחה והעצמה יקבלו לגיטימציה, יתוקצבו ויוצאו אל הפועל. שנית, שלושת המאמרים מציינים חסמים מבניים בתעסוקה כגורם עיקרי לעוני. כפי שמראה מאמרם של להט, מנחם וקטן, הבוחן עמדות של ראשי רשויות מקומיות ביחס לעוני, למקורותיו ולדרכי ההתמודדות עמו, גם בקרב ראשי הערים עצמם נראה שאין יותר דיון ב"תרבות העוני" וכבר לא "מאשימים" את העניים במחסור שהם חווים, אלא השיח עבר לדיון בגורמים מבניים לעוני ולאבטלה. היבט זה עומד במרכז עבודתם של אייזנשטדט וגל, עבודה המציעה ניתוח-על של תוכניות חברתיות לצמצום אבטלה. גם מכאן ניתן להסיק כי הנחת היסוד של תוכניות אלו היא שלמובטלים (עניים או לא) יש רצון לעבודה, וכל שצריך הוא לאפשר להם לפרוץ את חסמי התעסוקה הרווחית, ובכך להיחלץ ממעגל העוני. מאמרן של סימבול ובנימין, החוקר היסטוריות עבודה של נשים, מאיר היבטים מגדריים הקשורים בחסמים המבניים שמציבה מערכת התעסוקה בפני נשים. המאמר ממקד את תשומת הלב להעסקה הלא-שגרתית המתרחבת בישראל ופוגעת בעיקר בקבוצות חלשות; הללו המאבדות בהדרגה את תמיכתה של מדינת הרווחה. המאמרים בגיליון זה, על אף שמקורם בדיסציפלינות שונות זו מזו, מבוססים על שיטות מחקר שונות, והשאלה המנחה את הדיון בהם שונה – בכל זאת יש בהם מן המשותף. האוריינטציה של להט, מנחם וקטן היא תחום המדיניות הציבורית, והם משתמשים בשיטות מחקר כמותיות (סקרים) כבואם לחקור את עמדותיהם של ראשי ערים על הגורמים לעוני. אייזנשטדט וגל באים מהתחום של עבודה סוציאלית, ומשתמשים בניתוח-על בהערכתם את היעילות של תוכניות רווחה שונות שמטרתן לצמצם אבטלה ותלות בסעד. ולבסוף, תחום העניין של בנימין וסימבול הוא הסוציולוגיה, והן משתמשות בשיטות מחקר איכותניות (ראיונות) בבואן לחקור את החסמים לעבודה הניצבים בפני נשים.

למרות ההבדלים בנושאי הדיון ובמיקוד התיאורטי והמחקרי, מאמרים אלו מציגים בפנינו סדר יום מחקרי שקורא להעביר את תשומת הלב ממאפייני העניים ומרצונם לעבודה, אל התהליכים הפוליטיים המשפיעים הן על אימוץ ופיתוח תוכניות רווחה והן על מאפייני שוק העבודה והיכולת של עבודה להבטיח ביטחון כלכלי. בעת שבה שיעור העובדים העניים הולך וגדל יש מקום לשאול מדוע עבודה אינה נותנת הגנה; יש מקום לחקור את החסמים ששוק העבודה מציב כגורמים מרכזיים לעוני ומחסור בישראל של תחילת המאה העשרים ואחת; ויש מקום לבחון את תפקיד המדינה בהבטחת רווחה לתושביה.

חיה שטייר, עורכת

עליזה לוין, עורכת אורחת